

دانشگاه گیلان

مدیریت آموزشی و تحصیلات تکمیلی

مدیریت تحصیلات تکمیلی

کد رهگیری ثبت پروپزال:

کد رهگیری ثبت پایان نامه:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

کلیه امتیازهای این پایان نامه به دانشگاه بوعلی سینا تعلق دارد. در صورت استفاده از تمام یا بخشی از مطالب این پایان نامه در مجلات، کنفرانس‌ها و یا سخنرانی‌ها، باید نام دانشگاه بوعلی سینا یا استاد راهنمای پایان نامه و نام دانشجو با ذکر مأخذ و ضمن کسب مجوز کتبی از دفتر تحصیلات تکمیلی دانشگاه ثبت شود. در غیر این صورت مورد پیگرد قانونی قرار خواهد گرفت. درج آدرس‌های ذیل در کلیه مقالات خارجی و داخلی مستخرج از تمام یا بخشی از مطالب این پایان نامه در مجلات، کنفرانس‌ها و یا سخنرانی‌ها الزامی می‌باشد.

....., Bu-Ali Sina University, Hamedan, Iran.

مقالات خارجی

..... گروه دانشکده، دانشگاه بوعلی سینا، همدان.

مقالات داخلی

دانشگاه گیلان
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
گروه آموزشی زبان و ادبیات فارسی

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد در رشته زبان و ادبیات فارسی

عنوان:

بررسی مؤلفه‌های شیعی در دیوان سه شاعر: صائب تبریزی، محتشم کاشانی،
کلیم همدانی (کاشانی)

استاد راهنما:

دکتر لیلا هاشمیان

استاد مشاور:

دکتر اسماعیل شفق

نگارش:

عبدالله رضانی

۲۵ دی ۱۳۹۱

این نوشته ناقص حاصل تلاش اینجانب و همراهی و مساعدت خانواده ام، به ویژه همسر گرامی و فرزندانم

می باشد که محطه آن مدیون این همراهی است؛ پس لازم می دانم آن را به ایشان تقدیم نمایم.

تقدیر و سپاس:

در پایان بر خود فرض می‌دانم که از زحمات و بذل توجه اساتید محترم که در ذیل به اسم مبارک ایشان اشاره می‌گردد نهایت تشکر را به عمل آورم.

استاد ارجمند: سرکار خانم دکتر هاشمیان که با راهنمایی‌های روشن‌گرانه و حوصله‌ی فراوان سختی‌های مسیر را بر ما آسان نمودند.

استاد مشاور: جناب آقای دکتر شفق که قبول زحمت فرمودند و مشاوره‌ی این پایان نامه را بر عهده گرفتند.
استاد داور: آقایان دکتر طاهری و دکتر آهی که بر ما منت گذاشتند و با دید نافذ و نظر صائب خودشان زحمت داورى این نوشته‌ی سراپا نقصان را پذیرا شدند.

دانشگاه بوعلی سینا

مشخصات رساله/پایان نامه تحصیلی

عنوان:

بررسی مؤلفه های شیعی در دیوان سه شاعر: صائب تبریزی، محتشم کاشانی، کلیم همدانی (کاشانی)

نام نویسنده: عبدالله رضانی

نام استاد راهنما: دکتر لیلا هاشمیان

نام استاد مشاور: دکتر اسماعیل شفق

دانشکده: ادبیات و علوم انسانی

گروه آموزشی: زبان و ادبیات فارسی

گرایش تحصیلی: گرایش تحصیلی: مقطع تحصیلی: کارشناسی ارشد

رشته تحصیلی: زبان و ادبیات فارسی

تاریخ تصویب پروپوزال: ۱۳۹۱/۱/۲۱

تاریخ دفاع: ۱۳۹۱/۱۰/۲۵

تعداد صفحات: ۱۶۹

چکیده:

صفویان از معدود سلسله هایی هستند که در گذر تاریخ توانستند با تکیه بر نیروی مذهبی که از دیرباز در نزد ایرانیان طرفدارانی داشت، نیروی دیگری به نام ملیت را همراه سازند و با کمک گرفتن از این دو بال نیرومند خود را به سرمنزل مقصود برسانند. بنیان گذاران این حکومت با استفاده از زیرکی و دلاوری خود و تبلیغاتی که در بین مردم راه انداختند مبنی بر اینکه ایشان شاهان ولایت پناه هستند با میل و قهر مردم را به سوی مذهب تشیع سوق دادند و این مذهب را به رسمیت رساندند. در سایه این حکومت مذهبی و ملی تمام شئون زندگی مردم اعم از اجتماعی، فرهنگی، ادبی، هنری، و به زبان ساده تر همه چیز به رنگ و شکل حکومت آنها درآمد، در غیر این صورت جایی برای مخالف و معترض وجود نداشت. ادبیات کشور ما در تمام دوره ها همسویی خود را با حکومت حفظ کرد تا از رشد خود عقب نماند، گرچه در ابتدای این حکومت با تنگ تر شدن فضا عده ای از شعرا خروج را بر ماندن ترجیح دادند و راه دیارهای دیگر را در پیش گرفتند اما آرام آرام با مناسب شدن اوضاع بر غنای ادبیات کشور کمک کردند. با تفکرات مذهبی حکومت صفویه، گونه ای از ادبیات به نام «ادبیات مذهبی» با وجود اینکه بی سابقه هم نبود به رسمیت رسید و بر اغلب دیوان شعرای این عصر سایه انداخت و شعرا چه طوعاً و چه کرهاً حتی برای خوشایند حکومت هم که شده مؤلفه های این گونه از ادبیات را در اشعار خود آوردند. در این میان دیوان شاعران، محتشم، کلیم و صائب از این قافله عقب نماند و با دستوری که شاه طهماسب به محتشم داد او را به سرآمد شعرای شیعه گرای تبدیل کرد تا جایی که بیشترین مؤلفه های شیعی را در دیوان او می بینیم و لقب «پدر مرثیه سرایی» را حقاً سزاوار او می دانیم؛ اما کاربرد مؤلفه های شیعی در دیوان کلیم و صائب به وسعت و کمیت دیوان محتشم نیست. از مؤلفه هایی که در این پژوهش از دیوانها استخراج شد و مورد تحلیل قرار گرفت می توان به تحمیدیه ها، نعت، منقبت، مرثیه، توصیف اعیاد و رسوم مذهبی و مظاهر و نشانه های مذهب تشیع اشاره نمود که با ارائه نمونه هایی در فهرست مشخص و متناسب با هر کدام اشاره گردید.

واژه های کلیدی: مؤلفه های شیعی، محتشم کاشانی، کلیم کاشانی، صائب تبریزی، ادبیات مذهبی.

فصل اول: طرح پژوهشی

مقدمه

- ۱- تعریف مسأله و بیان ضرورت انجام پژوهش..... ۳
- ۲- سابقه‌ی انجام پژوهش..... ۸
- ۳- فرضیه‌های پژوهش..... ۹
- ۴- اهداف پژوهش..... ۱۰

فصل دوم: کلیات پژوهشی

- ۱- صفویه و به قدرت رسیدن آن‌ها..... ۱۳
- ۱-۱: آغاز صفویه..... ۱۳
- ۲-۱: سلسله‌ی صفویه..... ۱۴
- ۳-۱: نسب صفویه..... ۱۴
- ۴-۱: اقدامات سلاطین صفوی..... ۱۵
- ۵-۱: صفویه و خانقاه..... ۱۶
- ۶-۱: دلایل انحطاط صفویه..... ۱۷
۲. مذهب در عصر صفوی..... ۱۸
- ۱-۲: سخت‌گیری یا تعصب مذهبی در عصر صفویه..... ۲۰
- ۲-۲: رابطه‌ی سیاست و مذهب در عصر صفوی..... ۲۲
- ۳-۲: علمای شیعه و نقش آن‌ها در حکومت صفوی..... ۲۳
- ۴-۲: شیعه و مؤلفه‌های آن..... ۲۵
۳. علوم در عصر صفوی..... ۲۵
- ۱-۳: دانش‌های دینی این عصر..... ۲۹
۴. ادبیات در عصر صفوی..... ۳۰
- ۱-۴: شعر و جایگاه آن در عصر صفوی..... ۳۱
- ۲-۴: موضوعات و قالب‌های شعری عصر صفوی..... ۳۱
- ۳-۴: انحطاط یا عدم انحطاط شعر در عصر صفوی..... ۳۱
۵. ادبیات مذهبی..... ۳۱

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۴۲	۶. شاخه های ادبیات مذهبی.....
۴۳	۶-۱: تحمیدیه.....
۴۳	۶-۲: نعت.....
۴۳	۶-۳: منقبت.....
۴۴	۶-۴: مرثیه.....
۴۶	۶-۵: حماسه های دینی.....
۴۶	۶-۶: توصیف مراسم و اعیاد مذهبی و اماکن دینی.....
۴۷	۶-۷: مظاهر و نشانه های مذهبی شیعه.....
۴۷	۷: سابقه ی بهره گیری از مؤلفه های شیعه در ادبیات فارسی.....
۴۷	۸: اوج و فرود ادبیات مذهبی در دوره ی صفویه.....
۴۷	۹: نگاهی گذرا به سبک هندی و ویژگی های آن.....
۴۷	۱۰: زندگی نامه ها.....
۴۷	۱۰-۱: محتشم کاشانی.....
۵۶	۱۰-۲: کلیم کاشانی (همدانی).....
۶۰	۱۰-۳: صائب تبریزی.....
۶۷	فصل سوم: تبیین پژوهش.....
فصل چهارم: تجزیه و تحلیل پژوهش	
۷۱	مقدمه.....
۷۲	۱: مؤلفه های دینی.....
۷۲	۱-۱: تحمیدیه.....
۷۵	۱-۲: نعت.....
۷۹	۱-۳: شهور، اماکن و اعیاد دینی.....
۷۹	۱-۳-۱: اماکن دینی.....
۸۲	۱-۳-۲: توصیف ماه های دینی.....
۸۴	۱-۳-۳: اعیاد دینی.....

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱۸۵	۲- مؤلفه‌های شیعه.....
۱۸۶	۲-۱: منقبت.....
۱۸۸	۲-۱-۱: دیوان محتشم کاشانی.....
۱۰۱	۲-۱-۲: دیوان کلیم کاشانی (همدانی).....
۱۰۴	۲-۱-۳: دیوان صائب تبریزی.....
۱۱۴	۲-۲: مرثیه.....
۱۱۶	۲-۲-۱: محتشم و ترکیب بند مشهور او.....
۱۲۸	۲-۳: مظاهر و نشانه‌های تشیع.....
۱۲۸	۲-۳-۱: دیوان صائب.....
۱۲۸	۲-۳-۲: ذوالفقار.....
۱۳۰	۲-۳-۱-۳: حیدر.....
۱۳۰	۲-۳-۱-۳-۲: محرم.....
۱۳۱	۲-۳-۱-۴: نخل ماتم.....
۱۳۲	۲-۳-۱-۵: ساقی کوثر.....
۱۳۴	۲-۳-۱-۶: آل عبا و آل یاسین.....
۱۳۵	۲-۳-۱-۷: خاک کربلا، تشنگان کربلا.....
۱۳۷	۲-۳-۱-۸: شاه اولیا، شاه نجف.....
۱۳۸	۲-۳-۱-۹: خراسان، سلطان خراسان.....
۱۳۸	۲-۳-۱-۱۰: اثنی عشر.....
۱۳۹	۲-۳-۱-۱۱: لعن یزید.....
۱۳۹	۲-۳-۱-۱۲: قصاید مدحی و رثایی و استفاده از مؤلفه‌های شیعه.....
۱۴۱	۲-۳-۱-۱۳: سبحه‌ی صد دانه.....
۱۴۳	۲-۳-۲: دیوان محتشم کاشانی.....
۱۴۴	۲-۳-۱: مدح‌های محتشم.....
۱۴۶	۲-۳-۲: مرثیه‌های غیر مذهبی.....
۱۴۸	۲-۳-۲: ماده تاریخ.....
۱۴۹	۲-۳-۲: معما گویی.....

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱۵۰	۲-۳-۳- کلیم کاشانی.....
۱۵۲	۲-۴- شفاعت.....
۱۵۹	فصل پنجم: استنباط و نتیجه گیری.....
۱۶۷	فهرست منابع.....

فصل اول

طرح پژوهشی

دوره‌ی صفوی از مهم‌ترین ادوار تاریخی بعد از اسلام به شمار می‌رود چون تغییرات و حوادث اجتماعی آن روزگاران در اجتماع کنونی ملت ایران تأثیرگذار بوده است. در تأیید این امر می‌توان گفت، ایرانیان در این دوره بار دیگر به ملیت واحدی دست یافتند که این ملیت با آنچه در دوره‌ی سامانی سراغ داریم تفاوت اساسی دارد. در دوره‌ی صفوی ملیت بر اساس مذهب تشیع شکل می‌گیرد و این عامل سبب تحکیم پایه‌های حکومت صفوی در طی دو قرن می‌شود.

اگر چه رابطه‌ی مذهب و سیاست در طول تاریخ ایران در قبل و بعد از اسلام، قابل انکار نیست و بعد از ورود اسلام به کشورمان همواره یکی از ارکان مملکت داری مذهب بوده است؛ علمای اسلامی و سلاطین همواره در موازی هم در هدایت جامعه‌ی ایران حرکت می‌کردند و از کمک به یکدیگر برای پیشبرد منافع خویش کوتاهی نمی‌کردند؛ البته تصور نشود که دین و مذهب در خدمت سیاست بوده، بلکه علمای دینی با رخنه‌هایی که در حاکمان سیاسی داشتند تا حدودی در تعدیل رفتار سیاسی و برنامه‌های مملکت داری آنها نقش مهمی ایفا می‌نمودند. سلاطین با حمایت از عالمان دینی طغرای مشروعیت حکومت خود را دریافت می‌کردند.

در دوره‌ی صفوی نیز همکاری عمیق و گسترده‌ای بین علمای شیعه و حاکمان وجود داشت، ولی علما در این دوره خلاف ادوار گذشته اهل تشیع بودند نه تسنن. تمامی فراد این خاندان مساعی خود را صرف نشر عقاید شیعه کردند و باعث تغییر بسیاری از بنیان‌های فرهنگی ملت ایران گشتند. این کاری است بس شگفت آور، حتی شگفت‌آورتر از شکست سپاه قدرتمند ایران از عرب، تغییر مذهب کار بسیار دشواری بود که صفویه آن را طوعاً و کرهاً به انجام رسانیدند.

حکومت صفوی بعد از استقرار مذهب، برای ترویج مذهب نو بنیاد ابتدا دست به دامان علمای شیعه شد و برای تحقق این امر چون از وجود علمای شیعه در کشور بی بهره بود از علمای لبنان، جبل عامل و

بحرین خواست تا به ایران آمدند و شروع به نوشتن کتب فقهی و مذهبی شیعه کردند. همچنین برای اینکه زبان گویایی برای بیان عقاید مذهبی خود داشته باشند با حکم حکومتی نوع نگرش و فعالیت شاعران را در این دوره به کلی عوض کردند و آنها را به مسیری سوق دادند که به وادی ادبیات مذهبی (شیعه) منتهی می شد.

«از دوران پیدایش دولت صفوی و رسمیت یافتن تشیع در ایران، عشق و علاقه به سرودن مدح و مناقب و مراتی در وصف امامان شیعه آشکار شد و به سرعت رو به گسترش نهاد». (خراسانی، ۱۳۸۶: ۱۸) ورود تفکرات اسلامی یا غیراسلامی و بینش‌های شیعی یا غیرشیعی و به طور کلی هر نوع اندیشه و تفکر، در صحنه‌ی علم و ادب و فرهنگ، وابستگی مستقیم با عقاید صاحبان آثار علمی و ادبی و همچنین اعتقادات حامیان آنها، یعنی زمامداران روزگار آنان داشته است و اندیشه‌ها و نظریاتی که آنها ابراز می کرده اند، با پشتوانه‌ی این دو عامل مهم می توانسته است عرض اندام نماید و رشد و گسترش یابد.

«موضوع آمیزش دین و سیاست در عهد صفوی است، که مقصود از آن جلوه دادن سلطنت است به صورت یک مأموریت مقدس دینی و الهی. نابغه‌ی خردسال صفوی (شاه اسماعیل) با دعوی گماشتگی از سوی امام زمان و ادعای یافتن کمر و شمشیر و تاج و فرمان «خروج» از او، طغیان خود را بر پادشاهان عهد که همگی از اهل سنت بوده اند، به صورت قیامی مذهبی و مأموریتی دینی ارائه کرد و مدعی شد که هر چه می کند به حکم و اراده‌ی صاحب الامر است». (ذبیح الله صفا بی تا)

«از همان روزگار که شاه طهماسب از پذیرفتن ستایش نامه‌های شاعران درباره‌ی خود اعراض کرد، گویندگان و ستاینندگان زمان وی مانند حیرتی تونی (م ۹۶۱) و محتشم کاشانی به دنبال پیشروان خود سرگرم ساختن شعرهای دینی، به ویژه مناقب آل رسول بوده اند.» (ذبیح الله صفا بی تا)

در این دوره گرچه اعتقاد برخی صاحب نظران مانند «ادوارد براون» با همفکری محمد قزوینی ادبیات رو به انحطاط گرایید که در این خصوص در جای خود بحث خواهد شد، اما شاخه ای از ادبیات که

سابقه ای نیز در ادوار مختلف ادبی کشورمان داشت، اما به انسجام و قوت عصر مذکور نرسیده بود؛ ظهور کرد که از آن به عنوان ادبیات مذهبی (شیعه) یاد می‌کنیم. این گونه‌ی ادبی در اعماق دل ایرانیان از دیرباز وجود داشته است و به گواهی مورخان، شیعه‌گرایی از همان صدر اسلام در نزد ایرانیان بوده است. به این خاطر «شعر حسینی یکی از عاطفی‌ترین و تأثیرگذارترین و صادق‌ترین اشعار محسوب می‌گردد.» «مهمترین عوامل و انگیزه‌هایی که باعث شد شاعران در مناقب و مرثی‌نامه به ویژه امام حسین (ع) شعر بسرایند، عبارتند از: ثواب وصول به اجر اخروی، تعلقات اعتقادی و وابستگی مذهبی، حب اهل بیت و شدت تراژدی عاشورا بود.» (منصور صفت گل، ۱۳۹۰: ۳۲)

در این پژوهش ما برای تبیین و شناخت مؤلفه‌های شیعه که موضوع اصلی پژوهش است، ناگزیر شدیم ابتدا به مؤلفه‌های دینی بارز که در دیوان سه شاعر، (محتشم، کلیم و صائب) آمده است اشاره نماییم چون مؤلفه‌های دینی را مقدمه و پایه‌ی مؤلفه‌های شیعه می‌دانیم و معتقدیم شیعه بدون اسلام معنا ندارد در گام بعدی با مطالعه‌ی دقیق دیوان‌های مورد نظر اشعاری که مؤلفه‌های شیعه دارد آنها را تجزیه و تحلیل و با مستند کردن به نظرات و آرای بزرگان ادبی در فصل منظور ذکر نمودیم، که به تفصیل در جای خود به آن اشاره خواهد شد.

نکته‌ای که در این قسمت به آن اشاره می‌شود این است، نگرش و توجه این سه شاعر به این نوع شعر هرگز یکسان نیست، گرچه خواست حکومت بر این بود که مسیر ادبیات عوض شود و مخصوصاً شعر از مداحی حکام به سمت مدیحه‌سرایی ائمه سوق یابد، اما اوج شعر شیعی را در محتشم کاشانی می‌بینیم و دلیل این امر مقارن بودن زندگی محتشم با حکومت شاه طهماسب بود و چون شاه طهماسب پسر شاه اسماعیل در ابتدای سلطنت صفویه واقع شده است و قصد تحکیم پایه‌های مذهب نوبنیان را دارد سخت‌گیری زیادی در شیعه‌سرایی شاعران داشته است تا به جایی که مستحضر هستید، طهماسب صفوی شعر مدحی محتشم را پس می‌زند و او را وادار به سرودن مدیحه و منقبت می‌نماید، ولی کلیم و

محتشم هرگز این حساسیت را در سرودن اشعار مذهبی نداشتند چون اجباری در سرودن اینگونه اشعار نمی‌دیدند.

این پژوهش در چند فصل به صورت قالبی تنظیم گردیده، اما فصل‌های دوم و چهارم نیاز به معرفی اجمالی است که به اختصار به آن اشاره می‌شود.

در فصل دوم که پیشینه‌ی پژوهش تنظیم شده است با فهرست‌هایی نظیر: صفویه و به قدرت رسیدن آنها، مذهب و رابطه‌ی آن با سیاست، وضعیت علوم در عصر صفوی، جایگاه ادبیات در عصر صفوی، ادبیات مذهبی و ... مواجه خواهیم شد.

در فصل چهارم که اصلی‌ترین بخش پژوهش و اصلاً هدف انجام این تحقیق واقع شده است، تجزیه و تحلیل پژوهش قرار گرفته که در ضمن مفصل‌ترین بخش پژوهش نیز به شمار می‌آید و آن را با فهرست‌هایی نظیر: مدیحه: معرفی مختصر این نوع ادبی، تحمیدیه و مدح چه جایگاهی در مدیحه‌سرایی دارند، نفوذ مدیحه‌سرایی در شعرهای مدحی این دوره و ... مرثیه: ذکر نمونه‌های شعر و تحلیل آنها، چرا مرثیه متوجه همه‌ی ائمه نشده است، چرا مرثیه در قالب‌های خاصی سروده شده است، بحث و بررسی ترکیب بند محتشم و ... توجه شده است. نشانه‌ها و مظاهر شیعه مانند: ذوالفقار، نخل ماتم، سبحه‌ی صد دانه، مراسم و اعیاد مذهبی و ... مورد بحث و تحلیل قرار گرفته است. در پایان این بخش کاربرد مؤلفه‌های شیعی در دیوان سه شاعر مذکور مورد دقت قرار گرفته است ولی بسامدی برای آن تعیین نکرده‌ایم.

«سرودن اشعار مذهبی و دینی از شاعرانی چون کسایی و ناصر خسرو آغاز می‌شود و به وسیله‌ی شاعران شیعی مذهب از قبیل قوای رازی، ابن حسام و محتشم کاشانی تکمیل می‌گردد و در تمام دوران صفویه و قاجار ادامه می‌یابد، این اشعار معمولاً در ذکر مناقب یا مصائب اولیای دین و پیشوایان تشیع

سروده شده است» (حسین رزم‌جو، ۱۳۷۲: ۸۴)

مدایح و مرثیاتی مذهبی از مقوله‌ی شعر متعهد است نه هنر محض، چون در این گونه آثار، شاعران حقانیت رهبران الهی و راه آنان را می‌نمایانند و می‌کوشند تا با زبان والای شعر، حقایق را به فرهنگ جامعه و شعور اجتماعی منتقل سازند. این آثار از نظر اخلاقی و تربیتی نیز بسیار سودمند هستند، زیرا در آنها ذکر فضایل اخلاق، خصلتها، آداب و رفتار پیشوایان، آزادگی‌ها و مجاهدت‌های آنان به صورت عمیق پرورش دهنده و آموزنده است (حسین رزم جو، ۱۳۷۲: ۸۵)

نکته‌ی دیگری که در این پژوهش به آن رسیدیم این است که منقبت و مدیحه سرایی گرچه مورد توجه اکثر شعرای این دوره به ویژه محتشم، کلیم و صائب بوده است اما این نوع شعر که از مؤلفه‌های بارز شعر شیعه است، حتی در سرآمد شعرای این عصر یعنی محتشم، هرگز متوجه همه‌ی ائمه نیست که دلیل آن به صورت مفصل در جای خود خواهد آمد.

«ادبیات عصر صفوی، به استثنای ادبیات مذهبی، رو به انحطاط نهاد؛ زیرا که شاهان صفوی به امور دیگری مانند کشورداری و کشورگشایی مشغول بودند و به ادبیات و تشویق نویسندگان و شعرا کمتر اهمیت می‌دادند؛ توجه فرهنگی آنان بیشتر متوجه تبلیغ و تحکیم سیاسی مذهب بود، این سیاست مذهبی تنها گسترش شاخه‌ای از ادبیات مذهبی، آن هم فقط تشیع را امکان پذیر می‌ساخت» (مریم میراحمدی، ۱۳۶۳: ۷۵)

تفاوت عمده‌ای که در مقدمه‌ی دواوین شعری در این عصر دیده می‌شود آن است که دیگر خبری از مدح و توصیف چهار خلیفه‌ی اهل سنت در کنار یکدیگر نیست. تحمیدیه‌ها با ثنای خداوند آغاز و بعد از نعت پیامبر اسلام، وارد سلسله‌ی امامت می‌شود و بیشتر به مدح حضرت علی (ع) و امام حسین (ع) و امام رضا (ع) متوجه است، ولی به اختصاصات شیعه‌ی اثناعشری چه در مدح و چه در رثا اشاره می‌شود و شاعر سعی در به کار بردن مؤلفه‌های شیعه در اشعار خود دارد و حتی دیده می‌شود که در سایر انواع شعر اشاره‌هایی به این مؤلفه شده است. ادبیات فارسی به ویژه شاخه‌ی شعر آن با وجود

اینکه عده‌ای متعقدند به انحطاط گرایید اما توانست خدمت شایانی به حکومت و انگیزه‌های مذهبی آن بنماید و آن را در تثبیت مذهب نوبنیاد کمک کند. در سایه‌ی همین ادبیات مذهبی بود که شاخه‌هایی از آن به عنوان نوحه سرایی و نوحه خوانی، رسمیت دادن به نمایش مذهبی (تعزیه)، روضه خوانی، مولودی‌ها و سرودهایی که در اعیاد و جشن‌های مذهبی خوانده می‌شد، متولد شود و به اوج برسد؛ این شاخه‌های ادبیات مذهبی در جذب مردم و ایجاد روحیه‌ی مذهبی و حساسیت دینی در نزد آنها بسیار مؤثر بودند و به جرأت می‌توان گفت حاکمان صفوی موفقیت خود را در تثبیت و ترویج مذهب تشیع باید مدیون ادبیات و شعر مذهبی بدانند.

۱. تعریف مسأله و بیان ضرورت انجام پژوهش

بشر بعد از پوشیدن خلعت تکوین و دریافت منصب خلیفه الهی همواره حمد و ثنای ذات باری را سرلوحه‌ی امور خود قرار داد، و ارتباط خود را با این منبع لایزال هرگز قطع ننمود، چون بهترین مسیر برای نیل به این مقصد را قرار گرفتن در تحت لوای دین و مذهب می‌دانست که نشانه‌ی آن وجود مؤلفه‌های دینی در همه‌ی تاریخ و بروز مؤلفه‌ی شیعه در کنار آن در دوره‌ی صفویه بود که در آثار به جا مانده نمود عینی خود را به تجلی رساند.

شاعران با طلایه‌داری این مسیر، در خلق این شاخصه‌ی مهم در عرصه‌ی ادبیات کشورمان، جدا از هر نوع فکر و شکل ادبی منقبت‌گویی امامان شیعه و مرثیه‌ی ایشان، ستایش یزدان و مدیحه‌سرایی بزرگان دین و توصیف شریعت مقدس و مظاهر آن را در دیباچه‌ی آثار و دواوین خود آوردند و با آن کلام خود را متبرک نمودند.

این گونه‌ی ادبی در دوره‌ی صفوی پا از مؤلفه‌های دینی خود فراتر گذاشت و با رسمی شدن مذهب تشیع اثنی‌عشری، مؤلفه‌های مذهبی نیز به آن افزوده گشت، در نوع خود می‌تواند شاخصه محسوب

گردد. دلایل این توجه و ترویج این شاخصه‌ها باید مورد بررسی دقیق و علمی قرار گیرد تا نوع نگاه شاهان صفوی به این مقوله بررسی گردد و از تأثیر به سزای سیاست در رشد انواع ادبی سخن به میان آید. چون شاهان صفوی در اوایل این سلسله به ویژه در عهد طهماسب از قبول هرگونه مدح دوری می‌جستند و توصیه می‌کردند شاعر باید در پی کسب صله‌ی معنوی باشد و تنها آن را می‌توان از درگاه امامان دریافت نماید نه از کف شاهان.

با این نگرش حکومت شاعران نیز برای انجام تکلیف هم که شده سعی خود را در سرودن اشعاری در مدح و منقبت امامان شیعه قرار می‌دادند، و آثاری ماندگار به ویژه در مرثیه‌سرایی از خود به جا گذاشتند که بدون غرض از آثار ماندگار ادبیات فارسی در این گونه‌ی ادبی است، و به این خاطر بارها مورد توجه و تقلید شاعران در دوره‌های مختلف واقع شد.

۲. سابقه‌ی انجام پژوهش:

با تحقیق و مطالعات صورت گرفته و پرسش‌هایی که به عمل آوردیم، تاکنون پژوهشی با این عنوان مشخصاً و با اهداف قید شده به انجام نرسیده است، تا بتواند به سؤالات و نیازهای جویندگان آن پاسخ قانع‌کننده و در حد بضاعت ارائه نماید؛ گرچه به صورت گسترده و کلی آثاری در خصوص ادبیات مذهبی و شاخصه‌های آن مانند: مرثیه‌سرایی در ادب فارسی، ویژگی‌های سبک هندی، سابقه‌ی شیعه‌گرایی در ادبیات و ... از سوی نویسندگان به ثبت رسیده است؛ ولی هرگز بر آورنده‌ی هدف‌های مورد نظر در این پژوهش نخواهد بود؛ از این جمله می‌توان به آثاری مانند: در قلمرو فلسفه‌ی ادبیات دینی از عباس ایزدپناه، آرمان شهر دینی در پهنه‌ی شعر فارسی از احمد احمدی، دین و سیاست در دوره‌ی صفوی از رسول جعفریان و غیره اشاره نمود.

۳. فرضیه های پژوهش:

الف) رشد و تعالی هر جریان فکری به ویژه در عرصه‌ی دین رابطه‌ی مستقیمی با پشتوانه‌ی سیاسی دارد.

ب) شیعه گرایی و ادبیات مذهبی در عرصه‌ی ادبیات فارسی در دوره‌ی صفوی به صورت رسمی مولودی بدون سابقه بود که بعداً جای خود را به صورت گسترده باز نمود.

ج) اصول و سنت مشخصی برای مؤلفه های شیعی از سوی بزرگان ادبی در این دوره خلق و به عنوان سرمشقی برای دیگران واقع گردید.

د) در دوره‌ی صفوی با توجه به شیوع سبک هندی و بروز مکتب وقوع یک نوع وقوع جدید در عرصه‌ی مدح ایجاد شد و مسیر مدح را از دربار خارج و به مدیحه سرایی مذهبی و منقبت گویی امامان هدایت نمود.

۴. اهداف پژوهش :

الف) نگاه عمیق و کاوشگرانه به دیوان هر سه شاعر و بیان میزان توجه آنها به مؤلفه های شیعه با دید مقایسه ای.

ب) دسته بندی و یا فهرست بندی شاخصه ها و ویژگی های مؤلفه های دینی و شیعی با دید ابتکاری و ریختن اشعار این شاعران در این قالب ابداعی و منطقی.

ج) نگاه دقیق به مدح های این دوره و مقایسه با این گونه اشعار در دوره های قبل.

امید است در حد توان و بضاعت علمی خود به این اهداف در این پژوهش جامه‌ی عمل بپوشانیم.